

phenomenon earth and features include inanimate (element, food, object) and living (fitomorphic, animalistic, anthropomorphic) nature.

Keywords: concept, structure concept, conceptual sign, shaped signs, cognitive metaphor.

УДК 81'373.7:[811.112.2:070+811.161] *Ірина Патен (Дрогобич)*

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СЕМАНТИКОЮ ПЕРЕСУВАННЯ (у структурі української, російської, польської та англійської мов)

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці з семантикою пересування з огляду на їхню прагматичну налаштованість, звернуто увагу на емотивну складову образних висловлювань залежно від ілокутивної комунікативної мети та функції адресата.

Ключові слова: семантичне значення, прагматичне значення, сема, фразеологічна одиниця, оцінність, тематичне поле.

Такі поняття, як простір і час, відносять до основних універсальних категорій, що визначають людську свідомість, необхідну для формування світосприйняття і розвитку наукової думки. Когнітивна лінгвістика вивела простір у ранг найважливіших універсальних концептів, довівши первинність уявлень людини про просторові відношення між предметами та явищами. Дослідники, які вивчали проблеми просторової семантики, дійшли висновку, що ця категорія надає широкі можливості параметризації мовної картини світу [1; 3; 4].

Постановка проблеми. Проблему визначення сутності поняття прагматичного значення досліджували Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Т. Булигіна, Л. Кисельова, А. Емірова. Треба зазначити, що лише незначна кількість праць присвячена дослідженню фразеологічного складу української мови у світлі лінгвістичної прагматики (О. Виноградова, О. Селіванова, В. Ужченко, І. Іванова). На ґрунті української фразеології були здійснені спроби комплексного аналізу мовного матеріалу саме з позицій семантичної прагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семіотики (В. Ужченко, М. Плющ, І. Вихованець, Є. Ковальчук, О. Виноградова, Є. Тимченко та інші).

Важливим аспектом дослідження прагматики мовного коду є оцінюваність. За твердженням Н. Арутюнової, оцінюваність – є типово праг-

матичною категорією [1, с. 389]. Також треба зважати на те, що з погляду зовнішньої прагматики нові лексико-семантичні варіанти сприймаються як зміни в контексті вживання слова. Прагматичний аспект повною мірою відбиває можливість людини виразити своє ставлення до того, що відбувається навколо. Людина з позицій лінгвістичної прагматики – творець оцінки, джерело емоції, адресант/адресат, вона може маніфестувати свою культурну позицію. Як результат культурної інтерпретації фразеологізмів у процесі вживання із останнього формується провідний компонент культурно-мовного значення фразеологізму, де ціннісно-емоційне ставлення до навколишнього світу є провідним змістом значення.

Різноманітність парадигматичних елементів (експресивно-стилістична інформація, емоційне навантаження, оцінювальність, модальність), доповнюючи концептуальний зміст у сфері фразеологічного значення усталених словесних комплексів, які утворюють семантичне поле пересування, диктується характеризуючою вербалізацією, що втілює опрідметнені представлення індивідуума і соціуму про пересування у просторі і часі об'єктів макро- і мікрокосмосу та руху взагалі як форми існування матерії.

Стереотипні (тобто закріплені узусом) наочно-чуттєві уявлення соціуму про рух, про пересування у просторі втілюють і доповнюють логічне картування світу, що існує у свідомості людини у вигляді сітки координат, за допомогою якої люди сприймають пересування і характер руху: швидко – повільне; поспіхом – неквапливо; впорядковане – хаотичне; безперервне – переривчасте; регульоване – нерегульоване; тривале – короткочасне та інше. Ця концептуальна структура є частиною загальної схеми універсальних смислів, котрі притаманні усім мовам і витоки яких, на думку лінгвістів, кореняться у біологічній та психологічній організації людини [8, с. 72].

Вербальне втілення зазначеної сітки координат представляє вагому частину національної образно-мовної картини світу, у взаємозв'язку котрої з логічною моделлю світу людина є “визначальним фактором” [7, с. 234].

Метою статті є обґрунтування на основі лінгвокультурологічного підходу прагматичних особливостей функціонування фразем із семантикою пересування як цілісних лексичних одиниць у структурі української, російської, польської та англійської мов.

Поставлена мета передбачає вирішення низки **завдань**:

– виявити специфіку прагматичної оцінки у сфері фразеологічного значення пересування;

– дослідити прагматику фразеологічних одиниць аналізованих мов з огляду на сприятливість /несприятливість (з боку людини, події, ситуації);

– з'ясувати прагматичні особливості в кожній із зіставляваних мов.

Сформовані знаки характеризуючої номінації як вербальне втілення взаємодії образного та логічного мислення людини виконують роль класифікатора та інтерпретатора концепта руху. При цьому види класифікації визначаються існуючою у свідомості сіткою координат, яка доповнюється і уточнюється мовним втіленням її, у даному випадку фразеологічними одиницями. Фразеологізми тематичної групи «Рух» проаналізовані в аспекті прагматичної оцінки – сприятливість (з боку людини, події, ситуації), результативність, вигода, користь, необхідність, придатність.

Так, сема «сприятливість з боку ситуації» присутня в усталених зворотах: *їхати попуткою; їхати своєю машиною; своїм ходом // ехать на попутной; ехать своей машиной; своим ходом //jechać swoim / własnym samochodem // ride and tie.*

У мовній практиці закріплено позитивне ставлення мовця до вищенаведених фразеологізмів і відповідно – позитивний вплив цих ФО на носія мови. Особливо це характерно для усталеного звороту *їхати своїм транспортом (машиною, літаком)* тощо. В усталеному словосполученні *їхати на таксі // ехать на такси //jechać taksówką* сема «сприятливість з боку ситуації» (швидко, комфортно, зручно) перехрещується із семою «сприятливість з боку людини» (дорого, невідгодно, але комфортно і швидко), тому прагматична оцінка коливається в межах від плюса до мінуса і навпаки.

Сема, «що представляє інформацію про суспільне визнання реалії як позитивної» [6, с. 12] незалежно від сприятливості – несприятливості з боку ситуації, міститься у фразеологічних одиницях *летіти літаком, їхати поїздом // лететь самолетом, ехать на метро // lecieć samolotem,jechać autobusem / autokarem,jechać metrem.*

Негативна конотація (несприятливість з боку події і ситуації) забарвлює смисловий зміст фразеологізмів *їхати автостопом; їхати зайцем; верхом на палиці // ехать автостопом; ехать зайцем; на своих двоих // jeździć na garę // ride the wild mare.*

Високий ступінь результативності є елементом прагматичного значення наступних фразеологізмів: *злітати на одній нозі; брати ноги на плечі; // брать ноги в руки; мчаться на всех парах // na całego naciskać; brać nogi za pas // to run before the wind; full steam ahead; like a blue streak.* Це значення об'єднується з компонентом, який несе позитивну оцінку дії індивідуума з боку соціуму. Що стосується усталених зворотів *бігти*

сторч головою // бежать сломя голову // pokazać plesy // full tear; то висока результативність дії оцінюється соціумом негативно, як метушливі, неконтрольовані суб'єктом необачні дії.

До прагматики усталеного звороту *іхати на метро // ехати на метро //jechać metrem* відносяться такі його компоненти значення, як «результативність» (підземні поїзди ходять за дуже точно вивіреном графіком) і пов'язана з нею вигода (час, витрачений на проїзд у метро можна легко і досить точно вирахувати; можна легко змінити напрямок і пункт призначення у разі потреби; виключені перешкоди, пов'язані з наземним транспортом).

Таким є ставлення мовця до реалії, позначеної вищезгаданим словесним комплексом. Цей компонент є обов'язковим (постійним) елементом цієї фразеологічної одиниці, проте прагматична оцінка може мати ситуативний характер, оскільки вона є відображенням сприймання ситуації в цілому і особливо правил поведінки індивідуума зокрема. У залежності від певної ситуації («неможливість вибору»: *іхати на таксі // ехати на таксі //jechać taksówką*) сема «вигода» може замінюватися семою «необхідність», «вимушеність», яка має імпліцитний характер і не є визначаючим компонентом значення. Як один із домінуючих компонентів поруч із семою «високий ступінь результативності», у фразеологічних одиницях наявна сема «необхідність», котра і зумовлює попередню, пор.: *п'ятами накивати; як припече, то втече // пуститься в погоню; сматувать удочки; // rzucić się do ucieczki; ile sił w nogach // cut and run; make an exit*.

Лише «необхідність» як елемент модальності (без вказування на результативність) міститься у фразеологізмі *оббивати / обтирати пороги // оббивать пороги // live on one's doorstep* – «неодноразово і багато ходити по інстанціях з клопотанням»; *ходити по інстанціях // ходить по инстанциям; топтати чоботи // топтать башмаки // deptać za czut (czego)* – «ходити, добиваючись чогось».

Позитивно оцінюється явище, позначене фразеологізмами *самі ноги несуть кого // сами ноги несут* (сприятливість з боку людини), і, відповідно, позитивний вплив її на носіїв мови. Така ж інтелектуальна оцінка міститься у метафоричному звороті *летіти на крилах кохання // лететь на крыльях любви // na skrzydłach miłości // tread on air* – «швидко, легко і радісно рухатися, поспішати» (сприятливість з боку особи і ситуації). І навпаки, негативну оцінку (незадоволення) містять фразеологізми *чорт несе кого // черт несет кого // czart / lichy / kogo niesie / diabli kogo przynieśli; швидкий як віл у плузі; бігає, як солоний засць // выделять ногами кренделя* – «йти непевним кроком, похитуючись, непевною ходою».

Зазвичай негативно оцінюються соціумом такі прояви руху людини і способів її пересування, як:

– хаотичність, неврегульованість рухів: *як очманілий бігти; бігає як ошпарений // latać jak kot z piecherzem // to run like scalded cat;*

– раптовість, неочікуваність: *вскочити мов ужалений // wyskoczyć jak spod ziemi; wyskoczyć jak Filip z konopi // like a horse on fire;*

– в'ялість, уповільненість пересування: *наче сонна муха; ходити як сновиди // ruszać się jak mucha w smole; chodzić jak struty // as slow as a snail; hardly put one foot in front of the other; go at a walk;*

– непевненість, незграбність рухів пересування: *як на щрубках ходити; як на ходулях ходити // как корова на льду // like a cow in a china-shop;*

– галасливість, невгамовність; висока «звучність» пересування: *ходить ходуном; точнісінько, як у нашому садку* («галасливе, хаотичне пересування дітей, біганина і метушня» – камерний фразеологізм) *// ходити ходуном; топаеть как слон;*

– пересування без мети: *ходить з кута у кут // слоняться (ходить) из угла в угол // mierzyć kąty;*

– протиправність пересування, руху: *їхати на червоне світло, їхати зайцем // ехатъ на красный (свет); ехатъ зайцем // zakaz pływania; zakaz wstępi;*

– тривала відсутність чи зникнення суб'єкта внаслідок його пересування у просторі: *нішов, як рак по дріжджі // как в воду канул; как за смертью посылать // jak za śmiercią chodzić; jak kamień w wodę // go to hell; gone for a holiday.*

Негативна оцінка у значенні характерологічних усталених одиниць зі значенням пересування домінує в порівнянні з позитивною оцінкою.

Широке коло явищ, що відносяться до прагматики фразеологізму, – емоційні, експресивні, оціночні, модальні компоненти значення (везіння – невезіння, сприятливість – несприятливість, радість – печаль, схвалення – несхвалення, добре – погано, виразно – невиразно, інтенсивно – мляво, результативно – нерезультативно, необхідно – без сенсу, обов'язково – необов'язково тощо), – мають безумовно універсальний характер, як і взагалі більшість сем. Хоча їх реалізація у різних мовах створює досить складні і дивовижні відношення [2, с. 312].

Серед фразеологічних одиниць з семантикою пересування значну частину займають дієслівні фразеологізми, тобто такі, в яких дієслово є невід'ємним елементом їх структури (*містити болото; ходити хвостом // месить болото; бегать хвостиком // chodzić ogonem za kim / /come upon one's heels* – «ходити за кимось невідступно»; *дати волю ногам;*

летіти на крилах // дать волю ногам; лететь на крыльях // dawać wolę nogom; pędzi ktoś jak na skrzydłach // break into run; on the wings of the wind) й такі, де дієслово (або ряд синонімічних дієслів) є постійним супровідником фразеологічних одиниць, постійним її оточенням, наприклад, *на усіх (повних) парах, сторч головою*, зі сл. мчати, бігти і т.ін. // *на всех парусах* (нести́сь, мчаться і т.п.) // *сломя голову* (бежать, мчатся, скакать і т.д.). Детермінуючи обов'язкове коло дієслів-супровідників, ці усталені звороти утворюють той мінімальний контекст, у якому реалізуються елементарні значення фразеологізмів із загальною семантикою пересування.

Чималу частину фразеології з семантикою пересування складають дієслівно-пропозиційні фразеологізми, під якими розуміємо вслід за А. Молотковим такі з них, котрі за своїм значенням виражають дію або стан, структурно організовані як речення (зазвичай двоскладові) і за своєю синтаксичною функцією в реченні виконують роль предиката [5, с. 8]: *бог несе кого // бог несет кого; только его и видели; след простыл*.

Усе різноманіття прагматичних оцінок у колі фразеологічної групи зі значенням пересування зводиться в основному до двох антиномій – сприятливість – несприятливість (переважно з боку ситуації) пересування у просторі, результативність – нерезультативність руху: *їхати на по-дорожній – їхати на перемінних; бігти з усіх ніг – ледве ноги волочити*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Направленість знаків образної номінації, якими є фразеологізми, на зовнішній світ полягає в тому, що в них закріплюється зміст мисленневих образів і відтворюються найважливіші характеристики руху людини і способи пересування у реальній (передусім) або віртуальній дійсності. Зазвичай інформативна і експресивна функції знаходяться в тісному взаємозв'язку з домінуванням останньої у більшості семантично зв'язаних структур зі значенням пересування. Особливо, якщо їх можна застосувати до побутової сфери або до сфери художньої літератури. В інших сферах, скажімо, у сфері масової інформації та соціально-політичній сфері функціонують переважно стійкі словесні комплекси, що несуть сему інтелектуальної оцінки – негативної чи позитивної оцінки з боку соціуму – поряд з інформативною семою.

Континуум пересування переломлюється в аналізованих мовах у відповідності до зумовленого вибору мовного матеріалу як засобами самої мови, що залежить від властивостей самої мови, так і від природно-економічних та соціально-історичних особливостей існування того чи того етносу. Відповідно, стійкі словесні формули зі значенням пересування, що перевтілюють реальний світ у світ ідей, у світ духовності, містять

культурологічні відомості не тільки визначеної мовної спільноти (національно-специфічне сприймання пересування людини): *Ходить як лис по дну; хмарою сунути; товчється, як Сивко у неклі // водить хоро-вод; їздить в Тулу со своїм самоваром*, але й культурологічні відомості загальнолюдського характеру (інтернаціональні, міфологічні образи і фантазії, пов'язані з рухом (*чорт несе кого // черт кого несет; як джин з пляшки // как джинн из бутылки*).

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Арутюнова Н. Д. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.

2. Гульга Е. В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е. В. Гульга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 291–314.

3. Кобозева И. М. Грамматика описания пространства / И. М. Кобозева // Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 153 – 162.

4. Кубрякова Е. С. О понятии места, предмета и пространства / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 84 – 93.

5. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка : монография / Александр Иванович Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 283 с

6. Пелепейченко Л. Н. Многоуровневый характер отражения действительности в языковой картине мира / Л. Н. Пелепейченко // Вісник Львівського університету. Серія : Філологічна. – Львів, 2000. – Вип. 28. – С. 87–95.

7. Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму : тези доповідей [відпов. ред. А. К. Смерчко]. – Дрогобич, 1990. – 239 с

8. Хроленко А. Т. Общее языкознание (Руководство к самостоятельной работе над курсом) : учебное пособие / Александр Тимофеевич Хроленко. – М. : Просвещение, 1981. – 95 с.

Джерела

1. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 2001. – 392 с.

2. Фразеологический словарь русского языка [под ред. А. И. Молоткова]. – 2-е изд., стереот. – М. : Сов. Энциклопедия, 1968. – 543 с.

3. Фразеологічний словник української мови [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 1 – 2. – 1512 с.

4. A Thesaurus of English Traditional Metaphors / Ed. by P. R. Wilkinson. – L. & N.Y. : Routledge, 1993.

5. Słownik frazeologiczny / oprac. A. Kłosińska. – Warszawa : PWN, 2010. – 655 s.

The article analyzes the phraseological units with semantics of movement regard to their pragmatic willingness; pay attention to the emotional component of figurative

expressions depending on ilokutyve communicative purpose and functions of the recipient.

Keywords: *semantic meaning, pragmatic meaning, sema, phraseological units, estimation, thematic field.*

УДК 821. 161. 2

Оксана Скварок (Дрогобич)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ДЕРИВАЦІЙНІ ІНТЕНЦІЇ ТВІРНОГО СЛОВА (на матеріалі локативних іменників)

У статті розкривається поняття дериваційної інтенції твірного слова як функціонально спрямованої семантичної одиниці словотвору, а також визначається місце і функції дериваційних інтенцій у структурі словотворчого процесу.

Ключові слова: *дериваційний потенціал твірного слова, дериваційні інтенції, похідне слово, структура словотворчого процесу, відношення мотивації, словотвірна семантика.*

Актуальність проблеми. У руслі сучасної когнітивної лінгвістики дослідження словотворчих процесів в останні щонайменше два десятиліття характеризуються зміщенням акцентів з дериваційного форманта на твірну основу і вивчення системи дериватів, об'єднаних спільністю твірної основи. А відтак – створення типології словотвору з опорою на твірну основу як типологізуючий фактор. Закономірність розвитку такого аспекту дослідження словотвору базується на необхідності всебічного, комплексного вивчення словотворчих процесів, яке враховує роль і функціональне навантаження як дериваційного форманта, так і твірної основи. При цьому функціональне навантаження твірної основи стає визначальним фактором.

Аналіз основних досліджень. Ще на початку 60-х років минулого століття основоположник сучасної української дериватологічної школи І. Ковалик зазначав, що у дослідженнях суфіксального словотвору основна увага звертається на суфікси (суфіксеми), ролі твірної основи – бази – дослідники не враховують, а утворення нового слова поряд з іншими чинниками ґрунтується і на категоріальній семантиці твірних основ відповідних лексико-граматичних класів слів [6, 6-7]. Накреслені ученим шляхи дослідження словотворчих процесів реалізуються в сучасній українській мовознавчій науці у розробці основоцентричного (логіко-номінативного) аспекту вивчення словотвору (В. Грещук, Р. Бач-